

Horváth Sándor

A pedagógusmunka etikája

Van-e egyáltalán pedagógusetika? A szakirodalom régóta foglalkozik e témával. Felvetődik a kérdés: lehetnek-e másfajta erkölcsi normák érvényesek és kötelezők a pedagógus számára, mint a társadalom bármely más embere számára. Aligha. A pedagógiai tevékenységre nyilvánvalóan nem építhető rá semmiféle különleges és önálló etikai rendszer. És mégis, mi az, ami a pedagógus munkáját megkülönbözteti a más területen dolgozók munkájától? Nézzük egy kicsit mélyebbről!

Az orvosetika fogalma ma már mindenki által elfogadott tény. Magától értetődő természetességgel vesszük tudomásul, hogy az orvos-beteg viszonynak vannak (vagy legalábbis kellene hogy legyenek nálunk is, mert a civilizált társadalmakban vannak) olyan sajátos mozzanatai, amelyek erkölcsi elbírálás alá eshetnek, és önálló etikai problémát hordanak magukban. Innen már könnyűszerrel eljuthatunk a *pedagógusmesterséghez*.

Azt hiszem, elfogadhatjuk azt a megállapítást, miszerint mindazok a szakmai tevékenységek, amelyek kifejezetten az *emberre* irányulnak, tehát így vagy úgy emberi sorsokról döntenek, és emberi sorsokat befolyásolnak, sajátos és önálló erkölcsi tartalmat, erkölcsi viszonylatokat rejtenek magukban. Éppen azért választottam ezt a témát, mert a mai technológizált világunkban nagyon nagy fontossággal bír az ember, az emberek közötti kapcsolat, ezen belül pedig a pedagógusok közötti viszony. Az emberekkel végzett munkának sokrétű erkölcsi összefüggései vannak.

A nevelő ember hitele és erkölcsi tekintélye természetesen nem csupán az iskola belső, többé-kevésbé zárt világában létesülő viszonylatok alapján nyugszik. A pedagógus erkölcsi arculatát szerteágazó kapcsolatrendszer eredményezi, akár kollégáival, akár növendékeivel, akár tanítványai szüleivel érintkezik. Nem lehet valaki erkölcsi tekintély csupán mint pedagógus, ha élete más megnyilvánulásaiban nem az! S megfordítva: legyen bármilyen jó és helyes az erkölcsi felfogása, ha az iskolai hétköznapiak során, az iskolában létesülő kapcsolatok alakítása alkalmával nem tudja azt étellel megtölteni, személyiségének pedagógiai arculata, színe mindig korlátozott lesz.

A megállapítás alapján elmondhatjuk, hogy a pedagógusmunka sajátos etikai problematikája az személyközi kapcsolatok három típusához kötődik: teljes joggal beszélhetünk a *kollégákhoz*, a *tanítványokhoz* és a *szülőkhez* fűződő kapcsolatok viszonylag önálló etikai kérdéseiről. Minden bizonnyal e viszony-

latok mentén rendezhető el az az erkölcsi témakör, amely a pedagógusmesterséghez fűződik.

A kollegialitás etikája

A pedagógusmunka mindig is testületiséggel járt együtt, mindig megkívánta a tanárok (ez alatt értem az óvónőket és a tanítókat is) szoros együttműködését és közös erőfeszítéseit, ezért itt sokkal kifejezettebben felmerülnek és nagyobb szerepet játszanak az emberi kapcsolatok formái, összeszövődései, mint a legtöbb értelmiségi munkakörben. Egy-egy pedagógus munkájának sikere elképzelhetetlen kollégái segítsége, közreműködése nélkül (erre rengeteg példát lehet felsorolni): a nevelés eredménye – akár tudomásul vesszük, akár nem – csak *közös vívmány, közös mű* lehet.

Ez a szoros egymásrautaltság s a gyermekek ügyeinek kollektív intézése régtől fogva kialakította (vagy ki kellett volna alakítania) egymás munkájának és küzdelméinek megbecsülését, elismerését – a *pedagóguskollegialitást*.

Sokan úgy vélik, hogy a kollegialitás nem egyeztethető össze a véleménykülönbségek nyílt hangoztatásával, az egymással szembeni kritikai állásfoglalás óhajával. Pedig – mindannyian tudjuk – nincs és nem is lehet olyan pedagógusközösség, ahol a nézetek minden tekintetben megegyeznek egymással. A legjobb pedagógiai egység is szükségképpen feltételezi a *konkrét kérdések kapcsán támadó nézeteltéréseket és véleménykülönbségeket*. Ha nyílt, emberi szó helyett csak a magunk érzékenységét ápolgatjuk, azt csak a nevelés, a gyermekek érdekei és az *irodai hangulat* sínylik meg.

A jó kollegialitás korszerű fogalmának össze kell fonódnia a nézetek szabad és nyílt összecsapásával. Egyetlen közösség sem nélkülözheti tagjainak azt a képességét, hogy kellemetlen, de megalapozott és igaz dolgokat is tudjanak olykor mondani egymásnak, s hogy sértődés nélkül, józan gyakorlatiséggel végighallgassanak olyan nézeteket is, amelyek *gyengéiket* érintik. Ennek megvalósításához azonban szükségszerűen kapcsolódnia kell annak a felismerésnek, miszerint senki sem tévedhetetlen, és nincs olyan ember, akinek mindig és mindenben igaza van. Csak olyan egyén van, aki ezt hiszi magáról.

Egy-egy nevelőtestület légkörét sohasem a nyílt és vitatkozó szellem mérgezi, hanem sokkal inkább annak hiánya. Nem azzal van baj, ha valakit konkrét tényekre alapozott, tárgyyszerű bírálattal illetnek. Erre szükség is van, e nélkül nem tudunk tanulni saját hibáinkból. Akkor van a baj, ha gyakori a fülbesúgás, az irodai, folyosóvégi pletyka, ha a nyílt, kritikus légkör helyett az óvatoskodó, bókoltató honosodik meg. A valóban kollegiális kapcsolatok etikája helyére sohasem léphet az üressé vált etikett. Nehéz dolog ez! Az embe-

rek közti kapcsolatok szeszélyes szövedéke nem mindig a jó szándék logikája nyomán alakul. A kritika és a vita sokszor személyek összecsapását jelenti, s itt könnyen összekuszálódnak a szálak. A megfontoltság, az önvizsgálatra való hajlam és az objektivitás gyakran semmivé foszlik (főleg akkor, amikor éppen minket bírálják), s a személyek vitája – a kritika indítéka vagy elfogadása – a személyeskedés vágányára siklik, és kicsinyes, méltatlan torzsalkodássá fajul.

Nagyon fontos tisztáznunk azt, hogy a közösségi jó hangulat megteremtése kivétel nélkül *mindenkitől* függ. Ennek kialakítása nem lehet egy-két ember (főleg az igazgató) feladata, ehhez mindannyiunk őszinte, igazságos hozzáállására, tevékeny részvételére szükség van. Éppen ezt valósította meg 1989 után megyénkben a Beder Tibor főtanfelügyelő által irányított tanfelügyelői csapat, akárcsak a Pedagógusok Háza munkaközössége, Burus Botond igazgató vezetésével. Ők voltak azok, akik megszüntették azt az áldatlan állapotot, miszerint a kritika joga csak egyes kiválasztott személyeké (főtanfelügyelő, tanfelügyelő, igazgató), másoknak mindössze az a feladatuk, hogy hallgassanak, a parancsot teljesítsék és okuljanak. A kritika kölcsönössége, az egyéni vélemény és az ellentmondás joga nélkül a kollegialitás nemigen lépheti túl az egyszerű jószomszédság illemtanát. Éppen ezért a kollegialitás fogalmát nemcsak horizontálisan – úgymond az egyenrangúak körében –, hanem vertikálisan is, iskoláügyünk egészében alkalmaznunk kell.

Jobban oda kell figyelnünk önmagunkra, saját lelkünkre, belső életünkre, mert minden – a jó is, a rossz is – belülről, a szívből jön. Ne mindig csak mást nézzünk és kritizáljunk, hanem saját magunkat is, lehetőleg többször tartsunk önvizsgálatot, különösen mi pedagógusok, akiknek a lelkiismeretére van bízva több száz és több ezer gyermek formálása, nevelése, életbe indítása. Az önvizsgálat elvezet (minden munkaközösségben) a nyugodt légkör, a kollegialitás etikája megvalósításához, amelyre jellemző a fegyelmezettség, a tolerancia, a civilizált hangnem minden körülmény között és mindenkivel szemben. Talán helyesebb azt mondani, hogy a fenti jellemzők belső kényszerré válnak mindannyiunkban. Így a pedagógus emberi önérzete, nyílt határozottsága és nevelői magabiztossága minden vonatkozásban megnyilvánul. Csak nyerhet rajta a tanulói, nevelői munkaközösség, az egész nevelés ügye.

Tanár–diák és tanár–szülő viszony

A tanár–diák viszony

Az oly sokat emlegetett tanár–diák viszony nem csupán pszichológiai és pedagógiai kérdés: meghatározott erkölcsi összefüggése van. Amikor azt mondjuk, hogy e kapcsolatoknak a *humanizmus* elvén, az *emberi méltóság* és *önérvet*

tiszteletén kell nyugodnia, akkor még nem mondtunk többet, mint ami társadalmunk bármelyik más emberi kapcsolatáról elmondható. A pedagógusétika sajátos szférája ott kezdődik, ahol szemügyre vesszük a *nevelő–növendék* viszony tipikus helyzetait, jellemző érintkezési módjait és kapcsolatformáit, s arra keressük választ, hogyan és miként érvényesülnek bennük az imént emlegetett erkölcsi elvek. De a legfontosabb tanulságként csak azt fogalmazhatjuk meg, hogy érdemes és kell ebből a nézőpontból is szemügyre venni a magunk háztáját.

Támadhat-e kétely e kérdés kapcsán? S ha igen, akkor vajon mi köze a szakmai etikához? A válasz ugyanis igen könnyen megfogalmazható: az iskolai munkának minden ízében és aktusában a társadalom érdekeit és előrehaladását kell szolgálnia. Ez az általános tétel igazsága aligha támaszthat kételyeket. Bonyolultabbá csak akkor válik a dolog, ha azt is hozzátesszük: ezt csak úgy teheti meg, ha minden, ami benne történik, a *gyermek*ek érdekeit szolgálja, érettük van. Bármilyen körül támad vita az iskolában, bármilyen kérdést mérlegelünk, bármiről döntünk, csakis erre lehetünk tekintettel, csakis ez lehet a mérce. Az iskola ugyanis éppen eme „aprócska” közvetítő mozzanat révén szolgálhatja a társadalom és a gyermekek érdekeit.

Amint azonban az általános társadalmi és pedagógiai eszmék világából átlépünk a köznapokéba, a dolog már távolról sem ilyen egyszerű. Mert gondoljuk csak meg: amikor például az órarend készítéséről kell dönteni, s különböző érdekek ütköznek – leggyakrabban a pedagógiai célszerűség és a pedagógusmunka kényelmének érdekei –, akkor vajon könnyű-e rendet teremteni és helyesen dönteni?

Mindig fontosabbá válik az, hogy órarendünk kellemes legyen, mintsem összhangban álljon a gyermekek szellemi munkájának követelményével. S ez a kérdés különösen jelentős most, amikor a tanulók rendkívüli túlterheltség miatt szenvednek. Vagy gondoljunk arra, milyen zaklatott és feszült légkört teremt az általános iskolában a félévi és év végi jegykampányok, dolgozatírások, feleltetések, számonkérések özöne. Pedig lehet, hogy csupán arról van szó, hogy év közben elkényelmeskedtük az időt. Meg azután félév és év vége tájt már mi is fáradtak vagyunk, s könnyebb az egyszerű feleltetés meg számonkérés, mint a több munkát igénylő, nyugodt és egymás között egyeztetett alkotó szellemű összefoglalás.

Félreértés ne essék: nem azt akarom mondani, hogy a pedagógus személyes életének, pihenésének érdekei nem lényegesek. Iskolánkban nem szerzetesrendek tagjai nevelnek. Bizonyos azonban, hogy a legtöbbször nem egyeztetjük optimálisan az ütköző érdekeket. Ezért sokszor felülkerekednek a nevelés érdekeitől, a gyermek fejlődésének érdekeitől idegen elemek is. Nyilván

ennek nagy szerepe van a mai román társadalom és tanügy életében uralkodó bizonytalanságnak és a folytonosság hiányának.

Egy másik probléma: Kinek a gyermeke? Ez a kérdés igen sokféle módon csendül fel az iskolai hétköznapiakban. Úgy is, hogy ki a gyermek apja, anyja, meg úgy is, hogy ki az osztálytanítója, osztályfőnöke. Nézzük csak először azt, hogy ki az apja, anyja. A dolog erkölcsi lényege az, hogy milyen befolyással lehet a gyermekkel való törődésre, a vele való bánásmódra és az iránta tanúsított figyelemre az a tény, hogy kik a szülei, milyen a társadalmi tekintélyük, melyek az érdemeik, s mi a foglalkozásuk. Itt nincs szándékomban a hátrányos helyzetben levő tanulókról beszélni. Többé-kevésbé világosak a tennivalók: minden lehetséges eszközt és feltételt rendelkezésükre kell bocsátanunk, hogy hátrányaik minél kevésbé befolyásolják iskolai sikereiket. Elbírálásuk és megítélésük *alapja* azonban csak tényleges *teljesítményük* lehet.

Valljuk be, könnyebb látványos pedagógiai eredményeket elérni ott, ahol a szülők közreműködnek. Az ilyen „nyersanyagba” mi is szívesebben „befektetünk”. S ez persze érthető és természetes is. De hogy *milyen mértékben s főként milyen szempont szerint osztjuk meg pedagógiai törődésünket az osztályban ülő gyermekek között*, az már mélységesen etikai kérdés, nem pusztán a pedagógusmunka holmi technikai oldala.

A gondozatlan külső, a rossz megjelenés, egy-egy gyermekhez fűződő sok bosszantó kudarc gyakran akaratlanul is hajlamossá tesz az *elfogultságra, méltánytalan megkülönböztetésre*. Más oldalról viszont a szülők jelentős társadalmi pozíciója, közéleti tekintélye, értelmiségi rangja válhat másfajta, de nem kevésbé kedvezőtlen elfogultságok szülőanyjává. Holott ebben a vonatkozásban a pedagógusnak nincs erkölcsi joga arra, hogy ítéleteiben, értékeléseiben, bánásmódjában másra is tekintettel legyen, mint a gyermek *valóságos teljesítményeire, fejlődésének szükségleteire*. Nem csak azért, mert másként elveszti erkölcsi hitelét növendékei szemében. A szülői érdekek nem ruházódnak át a gyermekekre, s nem szabhatják meg a velük való bánásmódot! Még kevésbé a szülők által tett szívesség viszonzása vagy honorálása! Ez csak a gyermekeknek árt.

Könnyű ezt leírni, de nem könnyű mindig, minden helyzetben határozottan, elvszerűnek lenni, ám a pedagógus nem járhat el másként, ha meg akarja óvni erkölcsi hitelét és tekintélyét. Márpedig ha ezt elveszti, önmagát is elveszti.

Ide sorolhatjuk a „pedagógusgyerek” témáját is. Helyenként – hála Istennek, iskolánkban ilyen nem tapasztaltam – már-már olyan szokás alakult ki, hogy a kolléga gyermekének – mint egy természetbeni juttatásként – legalább egy jeggyel jobb osztályzatot adnak, s általában elnézőbbek vele szemben. Kivált akkor, ha ugyanabba az iskolába jár, ahol a szülő tanít.

Az „én gyermekem” azonban más színárnyalattal is szerepel az iskolájában. Vagy úgy, hogy az „én osztályomba, az én körömbe” jár, vagy pedig a fonákjáról: „nem az én gyermekem”.

A gyermekek a pubertás kortól kezdve, amikor a kritikai érzékük érettebb lesz, minden ilyen „apróságot” mérlegre tesznek és minősítenek. Sokszor igazságtalanul, olykor kegyetlenül is. De mindannyiszor észreveszik a jelenségek lényegét, a pedagógiai történések mélyén meghúzódó szándékokat. Soha ne feledjük: a gyermeknek is van önálló erkölcsi értékítélete, nemcsak szavainkat, hanem emberi megnyilvánulásaink teljességét is mérlegre teszi.

Még érdekesebb az osztályfőnök „gyermekének” a problémája. Már maga az „én gyermekem”, a „te gyermeked” formula is erősen vitatható, még akkor is, ha sok benne a feltételezettség, s talán a játékos elem is. Oly szívesen „apáskodunk, anyáskodunk” gyermekeink felett! A baj viszont ott kezdődik, ha túlságosan komolyan vesszük ezt. A nevelés sorsa ugyanis azon múlik, hogy iskolánk minden gyermekét a mi gyermekünknek tekintjük, még abban az esetben is, ha nem tanítjuk. Ha az osztályfőnök holmi „hivatalból kirendelt védő” lesz gyermekei mellett, akinek az a feladata, hogy eltussolja ügyeiket, hogy megvédje őket, felsrófolja jegyeiket stb., az már kevésbé előnyös. Sok iskolában, tantárgyversenyen, kísérettségin már-már virtus lesz, hogy ki tud jobban közbenjárni, ki tud jobban harcolni gyermekeiért.

Persze az osztályfőnök azért kapta meg ezt a távolról sem gond és felelősség nélküli tisztséget, hogy osztályának első számú nevelője legyen. Jól tudjuk, hogy aki nem osztályfőnök, az mindig hontalan kissé iskolájában. De ez a pozíció csak akkor lehet célravezető, ha a „*mi gyermekeinkért*” érzett közös felelősség részeként fogjuk fel.

A pedagógusmunka etikájának alighanem legfontosabb mozzanata éppen az, hogy a pedagógiai látszatok sohase fedjék el a valóságos tényeket és mozzanatokot.

Ennek az óhajnak azonban vajmi nehéz eleget tenni. Főként azért, mert minden nevelő jól tudja, hogy amikor tanítványai teljesítményeit és neveltségét megítéli, egyúttal önmagát is minősíti. Ebből a sajátságos helyzetből születhet a valódi és joggal kárhoztatható liberalizmus legrosszabb fajtája. A nevelő sohasem veheti számba a gyermekek teljesítményeit azzal a mellékgondolattal: „vajon milyen képet adnak rólam?”. Persze ez a gondolat akaratlanul is mindig felbukkan minden értékelési és vizsgáztatási helyzetben. Való igaz: a gyermekek teljesítményei a pedagógust is minősítik, sőt csak azok minősítik igazán. De ő *sohasem minősítbetti úgy és azért a gyermekeket, hogy ezzel önmagát előnyösebb színben tüntesse fel.*

A tanár–szülő viszony

Leggyakrabban kétféle panaszt hallunk iskoláinkban: vagy azt, hogy a szülők nem törődnek gyermekükkel – s ez a legtöbb –, vagy azt, hogy mindenbe beleszólnak. A tanár–szülő kapcsolat sokfajta viszonylatából most csak egy-két dolgot ragadnék ki. Például: mihez van joga a szülőnek az iskolában? Nyilvánvalóan nincs joga ahhoz, hogy beleavatkozzék a pedagógiai tevékenység ama funkcióiba, amelyekben csak a nevelő vagy nevelői közösség illetékes. Így például nincs joga ahhoz, hogy beleszóljon az iskolai munka menetébe, vagy abba, hogy gyermekének milyen osztályzatot adjanak.

Igaz, hogy akadnak szép számmal önhitt, durva, pökhendi és hozzá nem értő vagy csak egyszerűen a gyermekükkel szembeni elfogultság áldozataivá vált szülők, akik ennél jóval szélesebben értelmezik jogukat és lehetőségeiket. Olykor hivatalukat, kapcsolataikat vagy tekintélyüket is latba vetik, hogy nyomást gyakoroljanak az iskolára, a nevelőkre (különösen ez volt a helyzet a diktatúra idején). Csak a pedagógus emberi biztonságérzetén, társadalmi és pedagógiai meggyőződtségén múlik, hogy velük szemben mennyire tud határozott lenni. Az persze a nevelőtestület egységén és összeforrottságán is múlik.

Ilyesmi ellen nem lehet „intézményesen” megvédeni a pedagógust. Csak önmaga védheti meg magát, ha arra szükség van: de csakis erkölcsi és emberi hitével, világos állásfoglalásával és szakértelmével. Ezt viszont mindig meg kell tennie, s minden arra illetékesnek segítenie kell őt ebben.

De egyre inkább tudomásul kell vennünk azt is, hogy az iskola mindinkább *nyílt világgá* válik. A szülő is mindennapos vendég – kissé gazda is lesz az iskolában. Feltétlenül joga van tehát ahhoz, hogy gyermekei révén szerzett tapasztalatai alapján véleményt formáljon az iskoláról, a gyermekét nevelő pedagógusok munkájáról, s hogy tapasztalatait rendezett és szervezett formában megossza a tanárokkal. Rendszerint ott kerül sor az összecsapásokra, ahol nincsenek meg ehhez az intézményes formák, vagy hiányzik a megfelelő légkör. Sok szülő tengernyi tapasztalatát, számos értékes és megszívlelendő vélekedését azért fojtja magába, mert úgy véli – persze tévesen –, hogy gyermekei érdekét szolgálja.

A szülő természetes törekvése, hogy gyermekei érdekeit védelmezze és képviselje, bár igen gyakran vélt érdekeket képvisel. Olykor melléfog, olykor téved, de igen sokszor igaza van. Ha ebből indulunk ki, akkor – s csak akkor – jöhet létre az a kapcsolat szülő és tanár között, amely nemcsak pedagógiailag, hanem erkölcsileg is szilárd és valóságos alapokon nyugszik.